

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ



02600334281



1. Ο ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΗΣ ΤΟΥ WELLMANN 1)
ΚΑΙ Ο ΛΑΥΡΙΩΤΙΚΟΣ ΚΩΔΙΞ

Μελέτη κριτική μετ' άνεκδότων κειμένων.

2. ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΒΟΤΑΝΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ
ΕΡΓΩΝ ΜΟΥ ΔΥΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ

Ὁ Διοσκορίδης διὰ τῆς «Περὶ ὕλης ἰατρικῆς» συγγραφῆς αὐτοῦ ἀείμνηστον ἀφήκεν ὄνομα — ὅσω παρέρχονται οἱ αἰῶνες τοσοῦτω θαυμάζεται. — Δὲν εἰργάσθη οὔτε ὡς σχολαστικὸς ἰατρὸς οὔτε ὡς ἐμπειρικὸς φαρμακοποιὸς, ἀλλὰ συνέδεσεν ἀμφοτέρας τὰς ἰδιότητας πρὸς τὴν βοτανικὴν καὶ βιολογίαν. Περιγράφων κατ' ἀρχὰς τὸ φυτόν, ὡς ὁ ἄριστος τῶν βοτανικῶν, ἀπαριθμεῖ εἶτα καὶ τὰς ποικίλας αὐτοῦ δυνάμεις ὡς τε φαρμάκου καὶ τροφῆς. Τοῦτο συνετέλεσεν, ὥστε νὰ καταστῇ προσιτὸς καὶ ἀγαπητὸς τοῖς πᾶσιν.

Συνέδεσεν τὴν θεωρίαν τῆ πράξει καὶ ὠδήγησε τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὰ πράγματα, συνιστὰς τὴν φυσικοθεραπείαν καὶ ὀρίζων τὴν χρῆσιν τῶν βοτάνων ὡς τροφῶν ἀναλόγως τῆς ἰδιοσυγκρασίας τῶν ἀτόμων. Εἰς τὴν παρακμὴν τῆς θείας τοῦ Ἰπποκράτους τέχνης ὁ μὲν ἰατρὸς δύναται ν' ἀγνοῇ τελείως τὴν βοτανικὴν, ὅπως καὶ ὁ φαρμακοποιὸς τὴν ἰατρικὴν καὶ ἐπὶ πλέον καὶ τὰ ἀπλᾶ στοιχεῖα ἢ τὰς πρώτας ὕλας τῶν φαρμάκων! καὶ τὸ φάρμακον παρέχεται ὑπὸ τοιαύτην μορφήν, ὥστε τὸ κύριον γνώρισμά ἐστι τὸ δηλητήριον, ὡς καὶ ἡ λέξις ἐμφαίνει. Οὐδέποτε ἐφαντάσθη ὁ τλή-

1) Dioscuridis Pedanii Anazarbei, De materia medica libri quinque. τόμ. I-III. Berolini 1906-1914. Ἡ διατριβὴ αὕτη ἐγράφη ἐν τῇ μονῇ τῆς Μεγίστης Λαύρας τῷ 1933 καὶ ἐστάλη νὰ ἀναγνωσθῇ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν (βλ. Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου Διοσκορίδαιοι μελέται κλπ. Ἀθῆναι 1935, 8ον, σ. δ', 120 ἐν τῷ Προλόγῳ). Εἰς τὰ τότε γεγραμμένα εἰς ὀλίγας σημειώσεις προσθέτω δηλουμένας δι' ἀστερίσκου *.



BK
K336α

Αρ.επ. 139067

PUBLICATIONS DE L'INSTITUT D'ETUDES ORIENTALES
DE LA BIBLIOTHEQUE PATRIARCALE D'ALEXANDRIE

N° 3

(Tirage à part)

† ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ, Μητροπολίτης Κορυτσᾶς

1. Ὁ Διοσκορίδης τοῦ Wellmann
καὶ ὁ Λαυριωτικὸς Κῶδιξ

Μελέτη κριτικὴ μετ' ἀνεκδότων κειμένων.

2. Ἐπίμετρον

Περὶ τῶν βοτανικῶν μελετῶν καὶ τῶν ἀνεκδότων
ἔργων μου δύο ὑπομνήματα.



ALEXANDRIE

IMPRIMERIE DU COMMERCE

1954



μων ἄνθρωπος, ὅτι τὸ φάρμακον προέρχεται διὰ σειρᾶς ἀλλοιώσεων ἐκ τοῦ τετριμμένου βοτάνου, ὅπερ ποδοπατεῖ ἢ ὡς λάχανον ἐσθίει! Κατάπληκτοι πέρυσι ἠνωτίσθησαν οἱ Ἕλληνες, ὅτι ὁ πατήρ Γυμνάσιος Λαυριώτης θεραπεύει τὰς νόσους διὰ βοτανῶν. Καὶ ὅμως διδασκόμεθα Βοτανικὴν πάντες οἱ ἄλλοι χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν τὰς βοτάνας, ἄσπερ ἐκεῖνος ἐκ τοῦ τυχόντος ἰατροσοφίου πρακτικῶς ἔμαθε καὶ ἐθαυματούργει. Ὁ Διοσκορίδης ὑπῆρχεν ἀληθῶς μέγας, διότι διὰ τοῦ προειρημένου συνδυασμοῦ ἀπεθησαύρισεν ἡμῖν τὰς τῶν ἀρχαίων περὶ Βοτανικῆς γνώσεις, ὡς καὶ τοὺς ἐπιστημονικοὺς ὄρους, καὶ μάλιστα τὰ ὀνόματα τῶν φυτῶν μετὰ τῶν συνωνύμων. Περιγράψας δὲ καὶ τὰς θρεπτικὰς τῶν φυτῶν δυνάμεις, ἐγένετο ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐπιστήμης τῶν ὑγιεινῶν ἢ διαιτολογίας, ἣτις ἀνεπτύχθη ἔπειτα εἰς ἴδιον κλάδον. Ἔπειτα καὶ ὁ Συμεὼν Σήθ ἔγραφε «Περὶ δυνάμεως τροφῶν σύνταγμα». Οὕτω πρῶτος αὐτὸς ἔσεισε τὰ θεμέλια τῆς φαρμακολογίας, ἦν οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν δύναμιν μᾶλλον ἀρνητικὴν. «Ἴσθι ὅτι ὁ τῆς φαρμακοποιίας ὄρος ἐστὶ τῆς θρεπτικῆς καὶ προσθετικῆς τῶν σωμάτων δυνάμεως ἐναντίωσις»²⁾. Ὅρθῶς δὲ καὶ τις τῶν γραμματικῶν ἀπεφάνητο: «μέση δὲ λέξις τὸ φάρμακον ἐπὶ τε ἀγαθοῦ παραλαβανομένη παρὰ τὸ φέρειν ἄκος, καὶ ἐπὶ κακοῦ παρὰ τὸ φέρειν ἄχος»³⁾. Σκοπὸς τοῦ φαρμάκου καθ' Ἴπποκράτην ἐστὶ τὸ «ὠφέλει μὴ βλάπτειν δέ»· ἀλλὰ πῶς νὰ ἐξασφαλισθῇ τις εἰς τοῦτο ὅτε ἡ διαγνωστικὴ εὐρίσκεται εἰσέτι εἰς τὰ σπάργανα καὶ ἡ νοσολογία εἶναι μᾶλλον εἰκασιολογία; διὸ καὶ ὁ Διοσκορίδης ἀποφαίνεται, «ὅτι γε μὴν ἀναγκαῖος ὑπάρχει ὁ περὶ φαρμάκων λόγος, παντὶ που δῆλον συνεζευγμένος ὀλητῆ τέχνη καὶ τὴν ἐφ' ἑαυτοῦ συμμαχίαν ἀήττητον παντὶ μέρει παρεχόμενος»⁴⁾. Εὐτυχῶς ἡ νεωτέρα ἰατρικὴ ἐπιστῆμη ἤρξατο κατανοοῦσα τὰ ἀνωτέρω, καὶ ἡ δίαιτα καὶ φυσικοθεραπεία ἀποσκορακίζει ὁσημέραι τὴν φαρμακολογίαν καὶ δὲν θὰ παρέλθῃ πολὺς χρόνος καὶ τὸ σύστημα τοῦ Διοσκορίδου θὰ δι-

2) Κῶδ. Λαύρας Ω 72, φ. 90 α.

3) Philomenis grammatici ἔκδ. F. Ossan (1871) σ. 130—182.

4) Praef. 3,11. Πόσον ἄρα δυσχερὴς καθίσταται ἡ παροχὴ φαρμάκου ὑπὸ τοῦ τυχόντος!



δάσκηται ἀπὸ τῆς Πανεπιστημιακῆς ἔδρας. Προυλογισάμην ταῦτα, ἵν' ἀποδείξω πόσον ἀδικαιολόγητός ἐστὶν ἡ περὶ τὸν Διοσκορίδην ὀλιγωρία ἡμῶν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Ὁ Assulanus, ὁ Ruellius, ὁ Saracenus, ὁ de Laguna καὶ ὁ Mattiulus, οἱ διασημότεροι τῶν ἐκδοτῶν καὶ ὑπομνηματιστῶν τοῦ XVI καὶ XVII αἰῶνος, μόλις ἀρχομένου τοῦ XIX εὔρον ἓνα μιμητὴν εἰς τὰς διοσκοριδεῖους σπουδὰς, τὸν Sprengel⁵⁾. Οἱ ἀναμορφωταὶ τῆς Δύσεως εἶχον κατανοήσει πλήρως τὴν σπουδαιότητα τοῦ Διοσκορίδου, οὐ μόνον διὰ τὸν κύκλον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν φιλολογίαν — χιλιάδες νέων λέξεων καὶ ὄρων ἐπιστημονικῶν εἰσιν ἀποτεθησαυρισμένοι ἐν αὐτῷ.—τούτους ἔδει νὰ μιμηθῶσιν οἱ Ἕλληνες, οἵτινες τυγχάνουσιν ἀσύγνωστοι ἐπὶ τῇ κλασσικῇ των ὡς πρὸς τοῦτο ἀδιαφορία. Εἷς καὶ μόνος Ἕλληνας, ὡς δηλωθήσεται, ἡσχολήθη καὶ δὴ ἐπιτυχῶς περὶ τὸν Διοσκορίδην. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει τίνες οἱ ἀρμοδιώτεροι πρὸς τοιαύτας ἐκδόσεις. Οἱ λόγοι οὗτοι ὤθησάν με, ἵν' ἀπὸ πολλοῦ τοῦ χρόνου ἀσχολῶμαι εἰς τοιαύτας μελέτας μεθ' ὑπερβολικοῦ μάλιστα ζήλου, ἱκανοῦ πολλακίς ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ἐλλείποντα. Καὶ ἐπιμαρτυρῶ, ὅτι οὐκ ἐφείσθην οὔτε κόπου οὔτε δαπάνης, ὅπως προσκτήσωμαι πάντα τὰ ἀπαιτούμενα ἐφόδια καὶ καταστήσω τὴν φιλολογίαν τῆς Βοτανικῆς τοῦ Διοσκορίδου θεραπαινίδα. Θὰ ἤμην ἀσύγνωστος, ἐὰν δὲν ἀνέφερον ἐνταῦθα τὰ ὀλίγα, ἀπερ' ὁ Ὀρφανίδης ἔγραψε περὶ Διοσκορίδου. «Εἰς τὰ 5 τοῦ Διοσκορίδου βιβλία ἀναφέρονται περίπου 500 εἶδη πάντα ὑπὸ καθαρῶς ἰατρικὴν καὶ φαρμακολογικὴν ἔποψιν. Παραβάλλων δέ τις τὰ ἀναφερόμενα παρὰ τῶν δύο τούτων συγγραφέων εἶδη, εὐρίσκει ὅτι τὰ 2)3 σχεδὸν τῶν ἐν τῷ Θεοφράστῳ ἀναφερομένων μνημονεύονται καὶ ἐν τῷ Διοσκορίδῃ, ὥστε ὁ ὀλικὸς ἀριθμὸς τῶν εἰς τοὺς δύο συγγραφεῖς ἀναφερομένων φυτῶν δὲν ὑπερβαίνει τὰ 750 ὡς ἔγγ. εἶδη. Παρατηρητέον δὲ ὅτι ταῦτα πάντα δὲν ἀνήκουσιν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν αὐτοφυῆ ἑλλ. βλάστησιν, διότι τὸ τρίτον αὐτῶν, σχεδόν, πατρίδας ἔχουσι τὴν Ἰταλίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Αἰθιοπίαν, τὴν Ἀραβίαν, διά-

5) *Pedanli Dioscoridis etc. ad fidem codicum mss; editiones aldinae etc. emendavit cur. Sprengel, Tom. I-II, Lipsiae 1929-1930, ὁ II τόμος περιέχει τὸ περὶ τῶν εὐπορίστων καὶ τὸ σοφὸν ὑπόμνημα. Τὸ ὑπόμνημα μέχρι σήμερον διατηρεῖ τὴν ἀξίαν ὡς καὶ αἱ διορθώσεις τοῦ ἐκδότου.



φορα μέρη τῆς Ἀσίας καὶ τινὰ ἰδίως τὰς Ἀνατ. Ἰνδίας. Μετὰ τῶν 250 τοῦ Θεοφράστου 750 ἐν ὄλω φυτά, τὸ πολὺ, ἐγίνωσκον καὶ ἀναφέρουσιν οἱ παλαιοί, διότι αὐτὰ ἦσαν εἰς αὐτοὺς χρήσιμα, καὶ εἰς τούτων τὴν ἀναγνώρισιν πρακτικῶς καὶ πατροπαραδότως κατεγίνοντο. Ξένοι δὲ πρὸς τὰ τοῦ λοιποῦ κόσμου, ἠγνόουν τὰ θαυμάσια ἔργα τοῦ Παντοδυνάμου, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἡ ἐπιστήμη ἐνθουσιᾷ καὶ ἐκπλήττεται» (Λόγος πρυτανικός. Ἀθῆναι 1868, σ. 10—14).

Ἐν τῇδε τῇ πραγματείᾳ, ἣτις θεωρητέα ὡς συμβολὴ εἰς τὰς δισκοριδεῖους σπουδὰς, ἐφρόντισαν ἀπεριλάθῃ πάντα τὰ θέματα, ὅσα παρέχουσιν ἔννοιαν τῆς ἀξίας καὶ ἐκτάσεως ἐν γένει αὐτῶν. Μετὰ τὴν ἀκριβῆ ἔρευναν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν γενομένων ἐργασίων, ὑποδεικνύω τί εἰσέτι ὑπολείπεται. Ἐξαίρεται ἡ σπουδαίότης τοῦ ἔργου τοῦ Διοσκορίδου, ὅθεν ἠντλησε πᾶσα ἡ ἀρχαιότης τὰς βοτανικὰς καὶ φαρμακολογικὰς γνώσεις· διὸ καὶ μετὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν εἶδεν αὐτὸ τὸ φῶς διὰ τοῦ τύπου, καὶ δεκάκις σχεδὸν ἐπανελήφθη κατὰ τὸν XVI αἰῶνα. Οἱ πλείστοι δὲ τῶν ἐκδοτῶν ὑπῆρξαν καὶ δεινοὶ ὑπομνηματισταὶ καὶ μεταφρασταὶ εἰς τὴν Λατινίδα. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς τῆς ἰατρικῆς ἐν τῷ Βυζαντ. κράτει, ἀνεφάνησαν τὰ Ἰατροσόφια, ἅπερ κυρίαν πηγὴν ἔχουσι τὸν Διοσκορίδην.

Αἱ ἐν διαφόροις βιβλιοθήκαις ἀποκείμεναι χειρόγραφοι νεολληνικαὶ μεταφράσεις δεικνύουν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἔζη τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ καὶ εὕρισκετο ἐν χρήσει κοινῇ. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Sprengel ἀρχομένου τοῦ XIX αἰῶνος ἀποτελεῖ νέον σταθμὸν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Διοσκορίδου. Οὗτος ἦν ὁ μᾶλλον ἐνδεδειγμένος διὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ, κάτοχος ὢν καὶ τῆς Ἀραβικῆς καὶ Ἑβραϊκῆς, ἔζη δὲ ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν φιλολογικῶν ἐν Εὐρώπῃ σπουδῶν. Ἐν τῇ κριτικῇ ἐσεβάσθη τὴν παράδοσιν, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαιότεροι ἐκδόται, ὧν ἀπεδέξατο καὶ τὰς διορθώσεις. Ἐν τοῖς πίναξιν ἐξεχώρισε τὰ ξένα ὀνόματα τῶν φυτῶν, καὶ δι' ἰδίων χαρακτήρων ἐξέδοτο. Διὰ τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ (ἐκ σελ. 400 περίπου) ἀνεδείχθη εἰς τῶν ἀρίστων σχολιαστῶν τοῦ Διοσκορίδου, ἐφάμιλλος



τοῖς ἀρχαίοις. Ἐπὶ 100 ἔτη ἢ ἑκδόσις αὕτη ἐτροφοδότησε τὴν ἐπιστήμην, καὶ εἰς ταύτην παραπέμπουσι πάντες οἱ Λεξικογράφοι.

Ὁ ΧΙΧ αἰὼν θεωρεῖται ὡς περίοδος τῆς αὐστηρᾶς κριτικῆς τῶν κειμένων, καὶ τῆς ἐπιμόνου ἐξετάσεως καὶ ἐκτιμήσεως τῶν ἀντιγράφων. Ὁ κορυφαῖος τῆς σχολῆς ταύτης, ὁ Wilamowitz συνέλαβε τὴν ἰδέαν νέας τοῦ Διοσκορίδου ἐκδόσεως, καὶ ὑπέδειξε πρὸς τοῦτο ὡς ἰκανὸν τὸν Wellmann. Οὗτος ἔσχεν ἐπικούρους εἰς τὸ ἔργον τοὺς διαπρεπεστέρους φιλολόγους. Τῶν σοβαρωτέρων ἐλλείψεων τῆς διαληφθείσης ἐκδόσεως ἦν ἡ ἀταλαίπωρος κριτικὴ τοῦ κειμένου ἐπεξεργασία. Ὁ Spengel οὔτε πάντας τοὺς κώδικας εἶχεν ὑπ' ὄψιν, καὶ οὐς ἐχρησιμοποίησεν, ἦσαν ἐκ δευτέρας χειρὸς ἀντίγραφα, ἐστηρίχθη δὲ μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἐκδόσεων. Ὁ Well. ἐπέστησε τὸν νοῦν ἐπὶ τῶν χειρογράφων. Περιελθὼν τὰς κυριώτερας τῆς Εὐρώπης βιβλιοθήκας ἐμελέτησε περὶ τοὺς 16 κώδικας. Συνεβουλεύθη ἐπίσης καὶ πάντας τοὺς ἐκ τοῦ Διοσκορίδου ἐρανισαμένους συγγραφεῖς, ὡς καὶ τὰς ἀρχαίας Λατινικὰς μεταφράσεις. Ἐπὶ 20ετίαν ὄλην ἐργασθεὶς ἐδωροφόρησε τὴν τρίτομον ἑκδοσιν, ἣτις παρίστησι τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς γερμανικῆς κριτικῆς. Εἶναι πεπλουτισμένη οὐ μόνον διὰ τῶν διαφόρων γραφῶν καὶ ποικίλων παραπομπῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἐκτεταμένων πινάκων. Οὐχ' ἦττον, εἰ καὶ ἐμφανίζεται αὕτη μετὰ τῶν μεγαλυτέρων ἀξιώσεων, ἐν τούτοις ἔχει σοβαρὰ μειονεκτήματα. Ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου ἀνέτρεψε τὴν καθιερωθεῖσαν τῶν κεφαλαίων διάταξιν, ποῦ μὲν συμπτύξας, ποῦ δὲ ἀναπτύξας καὶ μετατοπίσας αὐτά. Οὕτω καθίσταται δύσχρηστον τὸ βιβλίον, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι ἐν τοῖς Λεξικοῖς ἡ παραπομπὴ γίνεται κατὰ τὸ ἐπικρατῆσαν εἰς πάσας τὰς ἐκδόσεις σύστημα. Οὐδ' ὑπεδήλωσε κἂν τὴν διαφορὰν τῶν ἀριθμῶν, τὸ δὲ σπουδαιότερον, διότι μεταβαπτίζει καὶ τὰ φυτὰ ὅλως ἀυθαίρετως πολλάκις (κῆμος—λεοντοπόδιον, κυνέα—κυνοκράμβη, μίλαξ—σμίλαξ, πεντέφυλλον—πεντάφυλλον, πηκτὴ—σύμφυτον κττ.) Ὡς πρὸς τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου ὑπῆρξεν ἔτι ρηξικέλευθος ὁ ἀνήρ. Λίαν ἐπιρρηπῆς ὢν εἰς διορθώσεις οὐδόλως σέβεται τὴν παράδοσιν, οὔτε τῶν ἐκδόσεων οὔτε δὲ καὶ τῶν κω-



δίκων. Ἀπόλυτον κῦρος παρέχει εἰς τρεῖς μόνους τούτων, τὸν Paris. 2179, τὸν Escorial III, R3, καὶ τὸν Laurent. 74, 3 (IX, XI, XVI αἰῶνος), καὶ ὅμως οὗτοι καίτοι ἀρχαιότεροι δὲν εἶναι οἱ καλλίτεροι. Πολλάκις προτιμᾶ τὴν γραφὴν ἐνὸς κώδικος ἔστω καὶ τῆς Λατ. μεταφράσεως, ἐναντι τῆς κοινῆς πάντων τῶν λοιπῶν συμφωνίας. Ἐλάχιστα ἐχρησιμοποίησε τὸν διεσκευασμένον Διοσκορίδην (Di.), ὅστις ἐν πολλοῖς παρουσιάζει ἀρίστας γραφάς, οὔτε δὲ καὶ τὸν Λαυριωτικόν, ὅστις μετὰ τῶν ἀντιγράφων αὐτοῦ δύναται τις εἰπεῖν, ἐστὶν ὁ ἀριστος τῶν κωδίκων (πρὸς λ. χρῶνται (ἐλαίω) ἐπὶ τῷ στυλῶθρῳ— ἐπὶ τῶν προσώπων στυλῶθρῳ Λ, ἐκπιέζειν τὴν φύσιν (=ὁμοιάζει) — ἐγγίξειν τὴν φύσιν Λ, στρεμφύλλιον—στεμφύλλιον Λ, ὑπὸ τοῦ πρώτου εὐρῆσθαι Γέντιδος — τὸ πρῶτον εὐρ. ὑπὸ Γέντιδος Λ, πρὸς φαλαγγίων πληγᾶς— πρὸς κεφαλαλαγίαν Λ, ἐν θυλακίαις σικύοις ὁμοιος — ἐν θ. κυάμοις (ὁ καρπὸς τῆς Ἴριδος) Λ, (ποιεῖ ὁ ἀσφόδελος) εὐήμεστέρους — εὐεμέτους Λ, ὁμοιος ἐνστήναι, ἐὰν ἐγχυματίζεται — ἐνσταγῆναι, ἐὰν ἐγχ. Λ. Μακεδονιακῆ⁶⁾ — Μακεδονικῆ Λ, χλιερὸν — χλιαρὸν Λ. κττ.) Πρὸς τούτοις ὁ Well. εἰσήγαγε καινοτομίας τινὰς φθογγολογικὰς καὶ ὀρθογραφικὰς, λημφθέν, ἀσυλλημψία, ἔκκλημψις κττ.⁷⁾ μείγνυμι, μείγμα, μείξις κ.τ.λ. ροϊκὸς αἰμορροϊκὸς κττ.). Τὸ πρῶτον, φαινόμενον εἰς ἰδίωμα μιᾶς τῆς Αἰγύπτου πόλεως ἀνῆκον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κωδικοποιηθῆ ἐπισήμως, ἐφ' ὅσον μάλιστα καὶ ἐν ἐνὶ τῶν κωδίκων συναντᾶται. Οἱ δὲ σολοικισμοί, τινὲς μὲν εἰσι σ υ μ φ υ -

6) Μακεδονιακῆ! τῶν ἅπαξ λεχθέντων, καὶ μόνον ἐνταῦθα.

7) Τὸ φθογγολογικὸν τοῦτο φαινόμενον δὲν διατηρεῖται ὑπὸ τοῦ Well. πανταχοῦ καὶ εἶναι διαλεκτικόν, ἀπαντᾶται δὲ μόνον ἐν τῇ Ναυκρατίᾳ τῆς Αἰγύπτου. ὑπάρχει ὅμως καὶ ἐν τισὶ παπύροις: «οὐ θέλομεν γὰρ ἄχυρον μήπως μὴ λημφθῆ» τοῦ IV αἰῶνος ἀρχομένου, *Grund. und Chrestomathie der Papyruskunde von Mitteis-Wilcken I, 2, Leipzig 1912, σ. 497,15 κ.ά.*). Ἐντεῦθεν δέ, ὅπου οἱ Ἰουδαῖοι εἶχον διαφθεῖρει τὴν γλῶσσαν, εἰσήχθη καὶ εἰς τινὰς βυζ. χρονογράφους (βλ. *St. Psaltes Grammatik da byz. chronicon, Göttingen 1913, σ. 78*). ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι, ὅτι ἔκ τινων αἰγυπτ. ἀντιγράφων εἰσήγαγεν ὁ Gregory καὶ εἰς τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Κ. Διαθήκης (*Novum in Testamentum, Lipsiae 1884*) καὶ ἀναγινώσκομεν: λήμψεται, συλλημψθη, ἀνελλημψθη, ἀνάλλημψις κτλ. Ὁ Well. εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸν κώδικα Ρ τῆς Ἀλεξανδρείας.



εἰς τοῖς χρόνοις ἐκείνοις, ἀλλ' οὐκ ὀλίγοι προέρχονται ἐξ ἀπροσεξίας τοῦ ἐκδότη 8).

Σπουδαιότατον κεφάλαιον τυγχάνει ἡ κατάταξις τῶν πολυαρίθμων κωδίκων, ὧν ὀλίγοι οἱ γνήσιοι, οἱ πλείστοι διεσκευάσθησαν ἢ ἀνασυνετάχθησαν κατὰ στοιχεῖον ὅθεν διακρίνομεν δύο μεγάλας κατηγορίας :

Α'. Τὸ γνήσιον καὶ νόθον κείμενον.

Β'. Τὸ ἀλφαθητικῶς ἀνασυνταχθέν. Ὑποδιαίρέσεις ἔχομεν ὡς πρὸς τὴν συνεχῆ ἢ κατὰ θιβλία ἀρίθμησιν τῶν κεφαλαίων, Ὅπως δὲ ἔχομεν τὸ νόθον ἢ διεσκευασμένον εἰς τὴν Α'. κατηγορίαν, οὕτω καὶ εἰς τὴν Β'. ἔχομεν τὸν Constantinopolitanus καὶ Neapolitanus (CN) 9). Τὴν Α' μορφήν διερρύθμισαν πρὸς εὐχερῆ χρῆσιν λίαν ἐγκαίρως κατὰ τὸν III αἰῶνα τοῦλάχιστον. Πάντες ὁμοῦ οἱ κώδικες τοῦ Διοσκοριδίου μετὰ τῶν ὑπ' ἐμοῦ ἀνακαλυφθέντων 7 συμποσοῦνται εἰς 39 (3 Λατινικοί), ὧν οἱ 23 δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ Well. ἐγράφησαν δὲ ἀπὸ τοῦ VI-XVIII αἰῶνος. Καὶ πάντες μὲν (πλὴν 3) εἶχον μελετηθῆ καὶ χρησιμοποιηθῆ εἰς τὰς προηγουμένας ἐκδόσεις οἱ ὑπὸ τοῦ Well. ἀντιβληθέντες προσεκτικώτερον 16 κώδικες, ἀλλ' οὐχὶ συλλήθδην ὡς οὗτος ἔπραξεν. Δυστυχῶς οἱ πλείστοι τῶν ἀρχαιοτέρων ἢ εἶναι ἀντίγραφα οὐχὶ ἐξ ἐγκρίτου ἀρχετύπου ἢ ἔχουσι μεγάλα χάσματα, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ στηριχθῆ τις εἰς ἓνα ἐξ αὐτῶν ὡς ἐπὶ θάσεως ἀσφαλοῦς. Ἐξαίρεσιν ποιεῖται ὁ Λαυριωτικός, μεθ' ὃν ἔρχονται οἱ CN τοῦλάχιστον διὰ τὴν ἀρχαιότητα· διὸ καὶ ἠθέλησε νὰ περιγράψῃ τούτους ἐκτενέστερον. Πρὸς τὸν Λαυρ. ὡσαύτως λίαν σχετίζεται ὁ διεσκευασμένος, ὡς

8) Ὅπως τὸ Μακεδονιακόν· διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔγραψεν ὁ Διοσκορίδης τὸ «Ἱστορεῖται Κρατεύας καὶ ἕτερον θλάσπι * Βλ. Well. «Krateuas» ἐν Abhandl. der Kön. Gess. der Wiss. zu Göttingen, phil. hist. Klasse. N. Folge, II, 1, 1897, ὅθεν ἔλαβε καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τὰ ἀποσπάσματα.

9) * Τοὺς δύο μόνον κώδικας ἐκ τῆς τάξεως ταύτης ἐχρησιμοποίησεν ὁ Well. Πέντε δὲ ἄλλοι ἀπλῶς ἀνεγράφησαν ἐν τῷ Προλόγῳ. Ἡ ἐν αὐτοῖς ἀναφερομένη νοθεία εἶναι τὰ συνώνυμα τοῦ Παμφίλου.

* Διοσκ. Well. II, 156, σ. 223,7. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον, διότι ὁ ἐκδότης ἐβασίσθη εἰς μόνον τὸν κώδ. F. πάντες δὲ οἱ λοιποὶ ἔχουσιν ἱστορηθῆ, ὡς καὶ εἰς ἄλλα χωρία· δηλαδὴ περιγράφονται τὰ ἐν αὐτοῖς φυτὰ ἐν ἐκτάσει ἢ συντόμως.

έν ιδίω κεφαλαίω ἀποδείκνυται. Οἱ μεταβεβλημένοι οὔτοι κώδικες, ὡς ἐν μείζονι χρήσει, εὐρίσκονται πολυπληθέστεροι καὶ δὴ καὶ παρουσιάζουσιν ἀκραιφνέστερα τὰ μέρη τοῦ γνησίου. Ἡ Λατ. μετάφρασις ὡς ἐκ τῆς ἀρχαιότητος παρέχει καλὴν ἰσμβολήν, σχετικὴν δὲ ὁ Ψευδοδιοσκορίδης, καὶ διὰ τὰ συνώνυμα ὁ Ψευδοαπουλήιος. Τοὺς δύο τελευταίους πρῶτος συνεβουλεύθη ὁ Well. Μεγίστην σημασίαν ἐνέχει διὰ τὴν βοτανικὴν ὀνοματολογίαν ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἀλφαθητ. Διοσκορίδου. Πολὺ πρὸ τοῦ Ἐρωτιανοῦ καὶ Γαληνοῦ ὑπῆρχον τοιαῦτα δοκίμια ἐν τῇ ἰατρικῇ κατὰ στοιχεῖα πεποιημένα. ἃ ἐμιμήθη καὶ αὐτὸς ὁ Πλίνιος, κατίσχυσαν δὲ ἐπὶ Γαληνοῦ 10). Ὁ Ὀρειθάσιος κατὰ στοιχεῖον ἀντέγραψε τὸν Διοσκορίδην. Ὡστε ἐν τῷ IV αἰῶνι ἡ μεταβολὴ εἶχε συντελεσθῆ πλήρως καθ' ὑπόδειγμα τοῦ Ριζοτομικοῦ τοῦ Κρατεῦα καὶ τῆς βίβλου Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισέως. Τῷ συστήματι τούτῳ ἠκολούθησαν καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἰατροὶ καὶ βοτανολόγοι (Παῦλος Αἰγινίτης, Συμεὼν Σήθ κ. ἄ.) Ἀπὸ τοῦ Ἀλφαθ. Διοσκορίδου πλουτισθέντος διὰ τῶν ἐκ τοῦ Παμφίλου συνωνύμων καὶ ἐξ ἄλλων ἐφεξῆς πηγῶν προῆλθον δύο εἰδῶν γλωσσάρια, Ἰατρικὰ καὶ Βοτανικὰ περιέχοντα πληθὺν ὀνομάτων φυτῶν καὶ φαρμάκων μετὰ τῶν συνωνύμων, ὡς καὶ ἄλλων ποικίλων ὀνομασιῶν. Ὡς πρόπλασμα τούτων θεωρητέος ὁ ἐν ἀρχῇ ἐν τισὶ τῶν Διοσκ. κωδίκων συναπτόμενος πίναξ. Τὰ μὲν τοῦ Α' εἶδους εἰσὶν εὐάριθμα, ὡς τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διοσκορίδου καὶ Στεφάνου Ἀθηναίου καὶ ἕτερον ἀνώνυμον. Τὰ δὲ τοῦ Β' ἦτοι τὰ βοτανικὰ πολυπληθέστερα διασωθέντα εἰς κώδικας τοῦ XVI αἰῶνος καὶ ἐξῆς, δύνανται νὰ διακριθῶσιν

10) * Οὗτος τὸ Περὶ κράσεως . . . φαρμάκων συνέταξε κατὰ στοιχεῖον. Ἐκ τούτων τὸ μὲν ἐξεδόθη Λατινιστὶ τῷ 1581, τὸ δὲ εὐρίσκεται εἰς πολλοὺς κώδικας. Ἐχῶ πρὸς ἑκδοσὶν πλήρη συλλογὴν τῶν γλωσσαρίων τούτων, περὶ ἧς ἀναγνούς εἰς τὰς «Διοσκορ. μελέτας» μου ὁ κ. Α. Delatte, ἐλθὼν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἀντιγράψας τοὺς κώδικας ὡς καὶ ἄλλους ἐντεθησαυρισμένους ἐν Εὐρώπῃ ἐξέδοτο ἐν Παρισίοις τῷ 1939 τὰ «Anecdota Atheniensia et alia, tom. II, Textes grecs relatifs à l'histoire des sciences, 80ν, σ. VIII, 504, 10. ἀλλὰ μένουσι τὰ πλεῖστα ἀνέκδοτα.



εἰς δύο κατηγορίας, εἰς πολυώνυμα (ἦτοι τὰ ὀνόματα τῶν φυτῶν μετὰ Ἑλλ. συνωνύμων μόνον). — ταῦτα διαιροῦνται εἰς 9 τάξεις — καὶ εἰς πολύγλωττα (μέχρις 8 γλωσσῶν — ταῦτα εἰς 8τάξεις. — Εὐνόητον, ὅτι εἰς ταῦτα (ἄμφοτερα τὰ εἶδη) ὡς πρὸς τὸν τύπον τῶν ὀνομάτων ἐπικρατεῖ μέγας σάλος, ἀλλ' εὐτυχῶς σώζονται εἰς πολλαπλᾶ ἀντίγραφα. Ἐκ τῶν πολυνύμων ἐξεδόθησαν 3 καὶ ἐκ τῶν πολυγλώττων ἓν νεώτερον. Ταῦτα ἀρκοῦσιν, ἵνα σχηματίσῃ πᾶς τις ἰδέαν τινὰ περὶ τούτων. Τὰ γλωσσάρια ταῦτα οὐχὶ μόνον ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως παρέχουσι πολύτιμον ὕλικόν, ἀλλ' εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ὀνοματολογίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, περιέχοντα πλὴν τῶν βοτανῶν, καὶ ζώων, ὀρυκτῶν ἐλείων, ἀρωμάτων, οἴνων, λίθων κττ. ὀνόματα. Τὴν εἰς τὰς διοσκ. μελέτας ἐπίδοσιν τῶν Εὐρωπαϊῶν ἀντιλαμβάνεται τις ἐκ τῆς κριτικῆς ἐπεξεργασίας τῶν συνωνύμων τῶν φυτῶν καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν γνησίου τύπου αὐτῶν. Τυγχάνει τοῦτο τὸ ἀκανθωδέστερον κεφάλαιον τοῦ Διοσκορίδου. Οἱ διάφοροι ἀντιγραφεῖς, οἱ μεταφρασταὶ τῆ τῶν πολυμόρφων ξένων ὀνομάτων ἀναμείξει ἔχουσι καταστήσει κυκεῶνα ἀληθῶς τὴν βοτ. ὀνοματολογίαν. Ἡ διόρθωσις ἤρξατο ἀπὸ τῶν πρώτων σοφῶν ἐκδοτῶν, ἀλλ' ὁ Well. ὑπερηκόντισε πάντας διὰ τῆς ἀντιβολῆς τῶν κωδίκων καὶ τῆ βοθηθεῖα πάντων τῶν συγγραφέων τοῦ κλάδου τούτου. Δὲν εὐστοχεῖ θεβαίως ἐν πᾶσιν, ὡς ἐκ τῆς συγκρίσεως ἡμῶν πρὸς τὰς γραφὰς τῶν κωδίκων, καὶ δὴ τοῦ Λαυριωτικοῦ, καταφανεται, καὶ ἡ μέθοδος αὐτοῦ δὲν εἶναι ἡ ἐνδεδειγμένη, ἀλλ' ὀφείλει τις νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ὁ Well., ἐξεκάθηρε μέγα μέρος τῆς Αὐγείου κόπρου ἐκ τοῦ Διοσκορίδου. Οὕτω ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Sprengel καὶ ἐξῆς τὰ Λεξικά παρίσταται ἀνάγκη νὰ διορθωθῶσι διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ὀρθῶν τύπων. Τοῦτο ἐστὶ τὸ ἔπαθλον τῆς τοῦ Well. ἐργασίας. Πλήρης ἐξιλέωσις διὰ τὴν σύγχυσιν καὶ ἀναστάτῳσιν, ἦν προξένησεν ἄλλοτε ἕτερος Γερμανός, ὁ Langkavel. Τὸ θέμα ὅμως δὲν ἐξηντήθη. Τρεῖς πηγαὶ εἰσέτι δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν: τὰ Βοτ. γλωσσάρια, τὰ Ἰατροσόδια καὶ τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν ἐν Ἑλλάδι, ἅπερ κατὰ τὰ 9)10



είσιν αὐτὰ τὰ ἀρχαῖα. Δυνάμει τῶν πηγῶν τούτων λυθήσεται καὶ ἕτερον πολύπλοκον πρόβλημα, ὁ προσδιορισμὸς τῶν φυτῶν τοῦ Διοσκορίδου, εἰς δὲ ὁ καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἐμμ. Ἐμμανουήλ σπουδαῖον προσήνεγκε τὸν ἔρανον ¹¹⁾).

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα. Θὰ ἦτο μονόπλευρος ὁμως ἡ πραγματεία ἡμῶν, ἐὰν περιωρίζετο εἰς ταῦτα καὶ μόνον. Εὐτυχῶς ἡ ἔρευνα καὶ ἀντιβολή τοῦ κειμένου Διοσκορίδου ρίπτει ἄπλετον φῶς εἰς τὰ ἀσαφῆ καὶ σκοτεινὰ τοῦ κειμένου μέρη. Πρόκειται ἡμῖν κώδιξ τῶν δοκιμωτέρων τῆς Β' κατηγορίας, ἐξ οὗ προέρχονται οἱ σπουδαιότεροι τῆς Γ' τάξεως, ἐφ' ὅσον κατὰ τὰς ἡμετέρας ἀποδείξεις, ὀρίζεται ὡς χρόνος αὐτοῦ ὁ Χ α ἰ ὶ ὦ ν (ὁ Well. θεωρεῖ τὸν XII) καὶ τόπος προελεύσεως ἡ Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ ρ ε ἰ α, ὅπερ οὐκ ἀσήμαντον διὰ τὴν τοῦ κειμένου παράδοσιν. Ἔστι δὲ ἄρτιος, κέκτεται διὰ τῶν εἰκόνων τῶν φυτῶν. Καίτοι δὲ νεώτερος τῶν CN ὑπερτερεῖ ἐκείνων ὡς προερχόμενος ἐξ αὐθεντικοῦ ἀρχετύπου. Ἐκ τῆς λεπτομεροῦς περιγραφῆς ἡμῶν καταφαίνεται, ὅτι συνετάχθη ὑπὸ ἐντριβεστάτου ἀνδρὸς καὶ κατὰ σύστημα, ἵνα χρησιμεύη ὡς ἐγχειρίδιον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ κώδικος τῆς δευτέρας χειρὸς, δι' ἧς ἐπηνέχθησαν βελτιώσεις τινές, ἐπιβάλλει, ἵνα ἰδιαίτερος λόγος γένηται περὶ τοῦ κωδικοσυλλέκτου Ἰανοῦ Λασκάρεως καὶ τῆς διοσκοριδοφιλίας τοῦ μεγαλοπρεποῦς Λ α υ ρ ε ν τ ῖ ο υ τοῦ ἀπὸ Μ ε δ ῖ κ ω ν. Δὲν εἶναι δὲ ἄσκοπος καὶ ἡ χάριν τῆς τέχνης λεπτομερῆς περιγραφὴ καὶ ἀπαρίθμησις τῶν εἰκόνων ἀνερχομένων εἰς τὰς 5 ἑκαντοντάδας περίπου. Τὸ ἐξ ὑπερχιλίων ἄρθρων περιεχόμενον τοῦ κώδικος, δὲν εἶναι δυνατὸν ἄλλως νὰ παρασταθῇ, ἐὰν δὲν συμπεριελαμβάνετο ἐν αὐτῷ ὁ π ρ ο τ α σ σ ὄ μ ε ν ο ς π ῖ ν α ξ, οὗ ἡ ἐξέτασις ἀπέδειξεν, ὅτι ἔχει συμπληρωθῆ καὶ ἀλλαχόθεν διὰ συνωνύμων, ὧν πολλὰ παρέχουσι δοκίμους γραφάς ¹²⁾. Τὸ τοιοῦτον προσέρχεται ἐπίκουρον εἰς τὰ

11) Περὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν φυτῶν ἔγραψα εἰς τὰ «Βοτανικά μελετήματα» (σειρὰ ἀρθρῶν δημοσιευθέντων ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐπιθεωρήσει τῷ 1919 καὶ ἰδιαιτέρως) κωδικοσυλλέκτου Ἰ ω ἄ ν ν ο υ Λ α σ κ ἄ ρ ε ω ς καὶ τῆς διοσκοριδοφιλίας σ. 13'—ιστ, ἐνθα καὶ περὶ Langkavel καὶ Σ τ ἄ μ. Κ ρ ῖ ν ο υ, ὅστις μόνος κατενόησε καλῶς τὸ ζήτημα.

12) Πρὸβλ. Ὑδασπις (συνών. χρυσογόνου), ἀνθ' οὗ οἱ μὲν κώδικες ἔχουσι δάσπιν, ὁ δὲ Well. Ἰασπις! (διόρθ.)



άνωτέρα λεχθέντα, ὅτι οἱ τοιοῦτοι πίνακες ὑπῆρξαν ἢ ἀπαρχὴ τῶν Βοτ. γλωσσαρίων. Τοῦ Λαυρ. τούτου κώδικος, καὶ τῶν ἐτέρων τῆς ομάδος ταύτης 5 (οἷς προστίθεται καὶ ὁ ὑφ' ἡμῶν ἀνακαλυφθεὶς Ἰθηριτικὸς 216), οὐδεμία ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Well χρήσις· ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπολοίπων κωδίκων οἱ ἡμίσεις καὶ πλέον δὲν ἐκρίθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἀπαραίτητοι εἰς ἀντιβολήν. Ταῦτα μαρτυροῦσιν περιτράνως, ὅτι ἡ κριτικὴ ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου τοῦ Διοσκορίδου δὲν ἐξηντλήθη ἐν τῇ τοῦ Well. ἐκδόσει, οὐδὲ πᾶσαι αἱ πηγαὶ ἐχρησιμοποιήθησαν, ἀλλὰ καὶ τῶν γνωστῶν δὲν ἐγένετο αἰεὶ ἢ προσήκουσα χρήσις. Διὰ ταῦτα πάντα ὁ γράφων ταῦτα ἐθεώρησεν ἀναγκαίαν τὴν ἀντιβολήν τοῦ Λαυρ. κώδικος, οὗτινος τῶν ἀρετῶν δείγματα παρετέθησαν ἀνωτέρω, ἵνα θάσει αὐτοῦ συνετελεσθῇ νέα ἔκδοσις τοῦ Διοσκορίδου. Καὶ ἕτερος δὲ λόγος ἐπιβάλλει τὴν ἔκδοσιν ταύτην. Πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε γενόμεναι ἐκδόσεις περιέχουσι τὸ κείμενον τῆς Α' κατηγορίας, ὁ Ἀλφαθητικὸς Διοσκορίδης μένει εἰσέτι ἀνέκδοτος. Οἱ πρακτικοὶ ἐκεῖνοι λόγοι, οἱ τόσῳ πρῶτως ἐπιβαλόντες τὴν διαρρύθμισιν, φρονῶ, ὅτι, εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε, ἰσχύουσι καὶ νῦν ἐν τῷ αἰῶνι τῆς περιπαθοῦς θεραπείας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ Τυβιγγαία βασ. Ἐταιρεία τῶν Ἐπιστημῶν ἐδαπάνησεν ἀφειδῶς ὑπὲρ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Well., ἡ νεαρὰ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν πρέπον ἐστὶ νὰ δωροφορήσῃ τῇ ἐπιστήμῃ τὸν νέον Διοσκορίδην, τὸν πατέρα τῆς Βοτ. Φαρμακολογίας.

+ ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ
Μητροπολίτης Κορυθαῖς

ΑΝΕΚΔΟΤΑ

Τὰ ἐπὶ πλέον τοῦ Λαυρ. Διοσκορίδου, ὅσα οὐχ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Wellmann καὶ ἐν τοῖς παρ' αὐτῷ ἀναγεγραφομένοις διαφόροις κώδιξιν.

φ 96 β Ποταμογείτων ἕτερος (ἴδ. τὰ συνώνυμα Β 256,9) (1). Τὰ μὲν φύλλα ἔχει καὶ αὐτὸ ὅμοια σεύτλω, λεπτότερα δὲ καὶ μακρότερα

1. Αἱ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Wellmann.



καὶ πλείω, καυλία δὲ λεπτά, ὀρθά, γέμοντα καρποῦ ὑπερύθρου, δὲ βρωθεὶς στύφει τῇ γεύσει. δύναται δὲ ὁ καρπὸς λείος σὺν οἴνω ποθεὶς ὀξυβάφου πλήθος δυσεντερικὸς καὶ κοιλιακὸς ὠφελεῖν, ροῦν τε ἐρυθρὸν γυναικῶν ἐφιστάνει, φύεται δὲ ἐν λειμῶσι καὶ ἐν ἐνύδροις καὶ ἐλώδεσι τόποις.

φ. 38 β. Γλήχων (ἐν τέλει τοῦ κεφ.) : Γράφει ἐν ἄλλω : Χλωρὰ δὲ τριβομένη καὶ καταπλαττομένη μετ' ὄξους λεπτύνει καὶ θερμάνει καὶ ἀνακαθαίρει. ἔστι δὲ καὶ πεπτική καὶ αἷμα ἀνακαλεῖται. αἶρει δὲ καὶ τὰς ἐκλύσεις ἦτοι λιποθυμίας καὶ τὴν ἔφηλιν (1) ἔστι δὲ ὅτε καὶ μετὰ ἀλῶν ἢ κατ' ἰδίαν μετὰ μέλιτος μόνου [ὁ χυλὸς] διακλυζόμενοςπραῦνει ὀδόντων ἀλγημα, καὶ μετὰ ἀλῶν δὲ ἴσων πεφωγμένος. Χρῆ δὲ ἀποκεῖσθαι ἐν κεραμείῳ ἀγγεῖῳ, ἐνίσταται δὲ καὶ λαγῶ θαλασσίῳ, ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς δηλητήρια καὶ πρὸς ψώραν καὶ πρὸς ψύξιν.

φ. 64 α, Κάππαρις Λιθική. Ἡ μὲν λευκὴ κάππαρις γεννωμένη κατὰ τοὺς Μαρμαρίδας λεγομένους ἐμπνευματοῖ ἰσχυρῶς, ἐμετική δὲ τυγχάνει ἢ ἐν Ἀπουλίᾳ. (2) ἢ δὲ ἐκ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης καὶ Λιθύης δριμυτάτη, φλυκταίνουσα τὸ στόμα καὶ διεσθίουσα τὰ οὖλα ἄχρι γυμνώσεως· ὅθεν διὰ βρωσίν ἐστὶν ἀνεπιτήδειος· κόψας γὰρ αὐτὴν ξηρὰν καὶ ἐπιπιάσας ἐν θαλανείῳ τῷ ἀλγοῦντι μέρος (sic) καὶ μετὰ ριπιδίου αὐρήσεις, ὠφελήσεις· παύσεις γὰρ τὴν ψύξιν.

φ. 97 α, ἐπὶ τῆς ἄνω ῥας τῇ αὐτῇ χειρὶ παραπομπὴ εἰς τό : πετασίτις. Πέτασος κυρίως τὸ τῶν ἐφήθων φόρημα καὶ τὸ ἱμάτιον καὶ τὸ σκέπασμα ἀπὸ τούτου καὶ Ἀλεξανδρεῖς μέχρι νῦν καλοῦσι πετάσια τὰ Κανωπικὰ τὰ τὴν κεφαλὴν σκέποντα, ὡς φησιν Εἰρηναῖος ἐν τῷ περὶ τῆς Ἀλεξανδρέων διαλέκτου (3).

φ. 106 α, Στύφη φύλλον ἀνίησι κυπέριδι ὁμοιον, καυλὸν δὲ λείον ὄλον ἐπ' ἄκρου δὲ περικείμενον ἄνθος πυκνὸν ἐκπαππούμενον, ὃ καλοῦσιν ἔνιοι ἀνθήλην, ταύτης τὸ ἄνθος ἀναληφθὲν στέατι χοιρείῳ παλαιῷ πεπλυμένῳ κατακαύματα θεραπεύει. φύεται δὲ ἐν ἔλεσι καὶ ὕδασι στασίμοις.

Ἐπὶ τῆς ῥας : ζῆται καὶ ἐτέραν στύψην εἰς... τεδῶμε... (ἀπεκόπησαν τὰ γράμματα ἐν τῇ σταχώσει)

φ. 120 β, (συνέχεια τοῦ τραγοριγάνου, μετὰ τό : καταπλασθεῖσα

1) Κῶδ. ἐφήλην.

2) ἴσως Ἀπουλίᾳ.

3) Τὸ κεφάλαιον τοῦτο μᾶς διδάσκει ἄγνωστα πράγματα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀλεξανδρείας.



μετ' ἀλφίτων) ποιεῖ δὲ τὰ αὐτά, ἅπερ καὶ ἡ ὀρίγανος· καὶ ταύτης γὰρ ρίζαι πινόμεναι καὶ εἰς ἐγκάθισμα καθεψόμεναι ποιοῦσι πρὸς χρονίαν ἐμμήνων κατοχὴν καὶ πρὸς θηριοθήκτους καὶ πρὸς δηλητήριον καὶ πρὸς βῆχα χρονίαν καὶ κνησμὸν καὶ ψῶραν..

φ. 128 β, Φασίολος φυσώδης, πνευμάτων γεννητικός, δύσπεπτος. ἔψηθεις δὲ χλωρὸς καὶ ἐσθιόμενος κοιλίας μαλακτικός, πρὸς δὲ ἐμέτους εὐθετος.

ψ. 134 α, Χαμαιλεύκη, ποιεῖ πρὸς ὀσφύος ἀλγήματα ἐν ὕδατι λεία πινομένη. Ἐν ἄλλω. ἔστι δὲ ἡ βοτάνη ὀλόχλωρος ἔχουσα φυλλὰ δια ἐπικαμπῆ καὶ τοὺς κλάδους ἐπικαμπεῖς καὶ ἄνθος ὡς ρόδα.

φ. 155 β—156 α [Ἴων] ἔλαιον. Ἴων ἔλαιον γίνεται ἐκ τῶν πορφυρῶν ἄνθων τοῦ ἴου καὶ ἐκ τῶν ὄνυχιθέντων θαλλομένων ἐν τῷ Ἰταλικῷ ξέστη τοῦ γλυκυτάτου ἐλαίου καὶ ἀμειβομένων τρίτον, ὡσπερ ἐπὶ τοῦ κρίνου προεῖρηται. ἔστι δὲ ἡ δύναμις αὐτοῦ θερμότερα τοῦ ροδίνου ἐπ' ὀλίγον, ὥστε εἴτις ἐν θέρει κοπωθεὶς καὶ ἠλιωθεὶς εὐπορήσει τούτου χρήσιμον ἔσται, καὶ μάλιστα τὸ ἐκ τῶν πορφυρῶν ἄνθων σκεαζόμενον καὶ ἐν θαλανείῳ χριόμενον· πρὸς γὰρ τῷ τὸν κόπον ἀποθεραπεύειν μεταβάλλει τῇ εὐωδίᾳ τὸ αὐχμηρὸν τῆς ψυχῆς εἰς ἡμερότητα καὶ ἡδὺν καὶ ἀτάραχον τὸν ὕπνον ἐργάζεται.

φ. 159 β, [περὶ] λινοσπερμίνου ἐλαίου. Ἐκ τοῦ λινοσπέρμου [ὡσαύτως] κατασκευάζεται [ἔλαιον] ὡς προεῖρηται ὦ. (τοῦτο τὸ λθ' κεφ. ἐπὶ τῆς ζ' ας γραφὴν ἀπεκόπη ἐν μέρει).

φ. 165 β.

Σικυώνιον.

Σκευάζεται μάλιστα ἐν Σικυωνίᾳ ἔλαιον καλούμενον σικυώνιον οὕτως: θαλῶν ἐλαίου καλοῦ ξέστας ς' καὶ ἀγρίου σικύου καρποῦ λίτραι θ' καὶ τῆς ἀπαλῆς ρίζης λίτραν ἁ, συγκόψας τε αὐτά, ἀπόβρεχε τῷ ἐλαίῳ ἡμέρας ἦ, τῇ δὲ εἰκοστῇ ἡμέρᾳ ἔψησον εὐτόνως, καὶ ψύξας ἀπόθου, δύναμιν δὲ ἔχει ποσῶς θερμαντικήν, ἀρμόζει δὲ πυρετοῖς καὶ τοῖς περινεῦρα πάθεισι χρῶνται δὲ αὐτῷ καὶ αἱ γυναῖκες ἐπὶ τῶν προσώπων στιλβώθρῳ καὶ τὰ πρόσωπα τῶν γυναικῶν λαμπρὰ ποιεῖ.

Σικυώνιον ἄλλο. Τοῦτο τὸ ἔλαιον σκευάζεται καλάνδαις σεπτεμρίας αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ οὕτως: ἐλαίου γλυκελαίου λεπτομεροῦς ξέστας ε', ἐλατηρίου, τουτέστι τὴν σικύων αὐτοῦ τοῦ ἐλατηρίου, ἦτοι τοῦ αὐτοῦ σπέρματος ξέστας ε' [ἐμβαλῶν] τῷ ἐλαίῳ ἔψε εἰς λέβητα γεγανωμένον μαλθακῶ πυρὶ καὶ αὐτὰ τὰ σίκυα ὀπώρας θ' ὥστε αὐτὰ τακερὰ γενέσθαι, σχεδὸν κοῦφα, ἀλλὰ μηδαμῶς ἔστω τὸ πῦρ λάβρον, ἵνα μὴ τὸ ἔλαιον καυθῆ, καὶ δόξῃ κεκαπνισμένον εἶναι. ἔστι δὲ καὶ ἄλλως



ποιῆσαι τὴν ἔψησιν τοῦ αὐτοῦ ἐλαίου· ἐν ὄσω γὰρ ἔχουσι τὸ ὕδατῶδες αὐτὰ τὰ σίκυα, τρισμὸν ποιούσιν ἐψόμενα ἐν τῷ ἐλαίῳ, ὅταν δ' οὖν παύσῃται ὁ ψόφος ὁ τοῦ τρισμοῦ, τότε δὴ γνῶναι ὡς ἤψηται κατὰ λόγον καὶ ἔστι καὶ οὗτος ὄρος τῆς ἐψήσεως εὐ[κρινῆς]. Ὅταν οὖν, ὡς εἴρηται, ἀφεψηθῇ τὰ σίκυα ἐν τῷ ἐλαίῳ, μεταγγίσει εἰς ἕτερον κάκκαθον τὸ ἔλαιον, ἐπίβαλλε τῷ [μείγματι] στύρακος πρωτείου, ξανθοκαλαμίτου, καθα[ροῦ λιθάνου κεκομ]μένου ἐν ὄλμῳ οὐγγίας β', πλατύνας αὐτὸν τὸν στύ[ρακα] ποιήσας ἐπίβαλλε δὲ τὸν αὐτὸν στύρακα, οὐ πυρὸς ὑποκειμένου, ἀλλ' ἐν κάρθωσι κειμένου τοῦ κακκάβου· εἶτα μετὰ τὸ διαλυθῆναι τὸν στύρακα, ἐπίβαλλε ἐπὶ τῷ αὐτῷ ἐλαίῳ μυροβαλάνου κεκαθαρμένου τοῦ λύματος, τουτέστι τῶν κελύφων, λειωθέντος ἀκριθῶς ἐν ἐλαίῳ μικρῷ (sic) καὶ ἀφεψημένου οὐγγίαν καὶ ὅταν καλῶς λειώσῃ ἐπίβαλλε καὶ αὐτὰ τὰ μυροβάλανα μετὰ τοῦ στύρακος, καὶ συμμίξας τῷ ἐλαίῳ τότε ἐν ἀγγεῖῳ ὑέλῳ (sic) τὸ πᾶν φύλαττε. τοῦτο τὸ ἔλαιον ποιεῖ μὲν ἐξαιρέτως πρὸς τοὺς ἰσχυαδικοὺς ποιεῖ δὲ δξύτατα καὶ πρὸς κωλικοὺς πλήθους φλέγματος ἐπικειμένου, ποιεῖ δὲ καὶ εἰς ἄλλας τινὰς διαθέσεις, ἅς καθέκαστον γράψαι ἐργῶδες. ἡ δὲ δόσις ἢ τελεία τούτου τοῦ ἐλαίου ἐστὶν οὐγγίας γ' κατάγει γὰρ τὸ φλέγμα παραχρῆμα καὶ ἄπονον καθίστησιν.

φ. 166 β

ἀφύσου ἐλαίου σκευασία 1)

Τὸ δὲ ἀφυσον ἔλαιον ποιεῖ πρὸς τὰς κοιλιακὰς διαθέσεις ἀνιέμενον μετὰ τὸ ἐκκοπρῶσαι δι' ἄλλου κλύσματος. δέχεται δὲ κυμίνου, πηγάνου σπέρματος, σίνωνος σπέρματος, λιθυστικοῦ, σεσέλεως μασσαλεωτικοῦ ἀνή(θου) κόμης. ἀνήσου σπέρματος, σελίνου σπέρματος, ἀνά γραμμὰς ιε', πηγάνου [φύλων] χλωρῶν ἀποπλυθέντων τῷ ὕδατι καὶ ἐπιβαλλομένων τῷ ἐλαίῳ. . . μόνην μὴ κοπτομένην μηδὲ ἀποθεβρεγμένων τῷ ἐθίμῳ γραμμὰς ιε', [συλλέξας] τὰ πάντα ὁμοῦ κόψας ἀδρομερῶς ἀπόθρεχε θερμῷ [ὑδατι] ἐπάνω εἰς ἀργυροῦν σκεῦος τὸ σοῦτον καὶ ἐπίβαλλε τοῦ θερμοῦ. [ἀποσ]πᾶσαι δύναται αὐτὰ κοπέντα τὰ σπέρματα ὡς ὑπεραι(ρόμενα. Εἶτα ἕα ἐν τῷ ὕδατι ἐπι)ώρας γ' ἢ δ' αὐτὰ βρέχεσθαι μετὰ δὲ ταῦτα ἐμβαλῶν [τὰ προειρημένα κοπ]έντα σπέρματα εἰς θησίον καὶ ἐμβαλῶν ἐλαίου ξέστας ε', ἔψε. . . [ῶρα]ς θ', ὥστε πυωθῆναι τὸ ἔλαιον καὶ ὅταν ἐψηθῇ ἕα. . . . [ἐντὸς τοῦ] λέβητος κειμένου τοῦ θησίου, εἶτα διηθήσας τὸ ἔ[λαιον] . . . ε' ξέστας τοῦ προλεχθέντος ἐλαίου τερεβινθίνης. . . . [ὀ]φείλουσα ἐνίεσθαι εἶτε ἐν ἐσπέρα εἶτε [ἐν ἡμέρα] . . . ἢ πᾶσα οὐγγίας. ς'.

φ. 168 α Ἄπια. Τὰ δὲ ἄπια ἔοικε τοῖς ἑαρινοῖς, στύφοντα, δεῖ δὲ τοὺς χρήζοντας στύψεως ἀκροτέροις πᾶσι χρῆσθαι.

φ. 140 β [Περὶ] ἐχίδνης κρεῶν.



ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἡ Ἀκαδήμεια, ὡς μὴ ὄφειλεν, οὐδεμίαν προσοχὴν ἔδωκεν εἰς τὸ ὑπόμνημά μου τοῦτο, καὶ τότε ἠναγκάσθην ν' ἀναφερθῶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τῶν ἐξῆς δύο ὑπομνημάτων ἀποσταλέντων ἐκ τῆς πρωτεύουσος τῆς ἁγιορ. πολιτείας, ὅπου ἦμην ἀντιπρόσωπος τῆς Μεγίστης Λαύρας.

Α'.

ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ

ὑπόμνημα περὶ ἔργων φιλολογικῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν Βοτανικὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωπονίας καὶ γεωργίας ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρις ἡμῶν.

Ἐν Καραεῖς τῇ 4 Ἰουλίου 1930.

Πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Γεωργίας σεβαστὸν
Ἵπουργὸν κ. Σπυρίδην.

Ἐξοχώτατε.

Λαμβάνω τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω ὑμῖν ὅτι ἀπὸ 20 ἐτίας κατιδὼν τὴν ἔνδειαν φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ἔργων τῆς Βοτανικῆς καὶ γεωπονίας καὶ ἐργαζόμενος ἔχω ἐτοίμους πρὸς ἔκδοσιν ἔργα τὰ ἐξῆς :

1) Λεξικὸν τῶν συνωνύμων τῶν φυτῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρις ἡμῶν.

Τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἀνεκδότων βοτανικῶν πολυγλώττων γλωσσαρίων, ἅπερ ἀνεκάλυψα εἰς τὰ διαφόρους βιβλιοθήκας τῆς Ἑσπερίας καὶ Ἀνατολῆς (1).

Ἄρχονται δὲ ταῦτα ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος, ὁπότε κατέστη πλέον ἀκατάληπτος ἡ γλῶσσα τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, οἵτινες ἤρχισαν διαδιδόμενοι τότε καὶ εἰς ἀλλογλώσσους λαούς, Ἄραβας, Φράγκους,

1. Ὑπάρχει κανὼν καὶ νόμος φιλολογικός, καθ' ὃν ὅταν ἀναγγέλη τις ἐργασίαν ἀνέκδοτον, ἢν παρασκευάζει πρὸς ἔκδοσιν, ὁ σεβόμενος ἑαυτὸν τηρεῖ τὸν κανόνα τοῦτον. Ἐν τούτοις, πλείστοι ὡς πρὸς ἐμὲ ἐν Ἑλλάδι δὲν ἐτήρησαν τὸν κανόνα τοῦτον. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν Ἑσπερίων ὁ λαμπρὸς κατὰ τὰ ἄλλα ἀνεκδοτολόγος A. Delatte λαβὼν γνῶσιν, ὡς εἶπωμεν, ἐκ τῶν «Διοσκουρ. μελετῶν» μου τῶν ἀναφερομένων ἐκεῖ γλωσσαρίων ἐξέδοτο σχεδὸν ὄλα, χωρὶς ν' ἀναφέρῃ τὸ ὄνομά μου. Βλ. *Anecdota atheniensia et alia*. Tom. II Paris 1939, σ. 271-499 (Bibliothèque de la Faculté de philosophie et lettres de l'Université de Liège. Fasc. LXXXVIII). Δὲν ὑπάρχουν ἐνταῦθα ὄσα γλωσσάρια δὲν ὠνόμαζον καὶ τὰ ἔπειτα ἀνακαλυφθέντα.



Ἰταλούς, Τούρκους. Ἐν τοῖς γλωσσαρίοις τούτοις δὲν ὑπάρχουσι μόνον φυτῶν ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ πάντα ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὴν γεωποινίαν ἢ γεωργίαν, καὶ τὰς ἐκ τούτων προερχομένας βιοτεχνικὰς ἐπιστήμας, οἷον ἰατρικὴν, φαρμακολογίαν, ἀλχημείαν, χρωματολογίαν κττ. Τὸ ὕλικόν τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τυγχάνει ἀθησαύριστον ἐν τοῖς Λεξικοῖς. καὶ ὁμῶς εἶναι τὸ κλειδίον, δι' οὗ διανοίγεται ὀλόκληρος περὶ τὰ τοιαῦτα φιλολογία τῶν Βυζαντινῶν, καὶ οἱ νέοι θὰ δύνανται νὰ παρακολουθήσωσι τὴν ἐξέλιξιν τῆς βοτανικῆς καὶ γεωργίας διὰ μέσων τῶν αἰώνων· «ἀρχὴ γὰρ σοφίας, κατὰ τὸν Ἐπίκτητον ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπισκεψις». Ἀλλὰ καὶ ἡ βοτανικὴ γλῶσσα ἔχει νὰ πλουτισθῇ σπουδαίως δι' εἰκοσάδος χιλιάδων νέων λέξεων, αἵτινες μέλλουσι νὰ ἀντικαταστήσωσι τὰς ξενικὰς τοιαύτας, καθιστώσας ἐν τοῖς πλείστοις ἀκατανόητον ταύτην παρὰ τῷ λαῷ. Οὕτω θὰ ἀποτελεσθῇ παρὰ τὴν ἐπιστημονικὴν βοτανικὴν γλῶσσαν (τοῦ Λινναίου) ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν τοιαύτη ἐν Ἑλλάδι.

Τὸ Λεξικόν τοῦτο ἐκδιδόμενον θὰ ἀποτελεσθῇ ἐκ 20 τυπογραφικῶν φύλλων σχήματος 8ου.

2) Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν φυτῶν καὶ τῆς ἀξίας τῶν πηγῶν αὐτῶν. Μελέτη Ἱστορικὴ καὶ γλωσσολογική.

Ἡ μελέτη αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εἰσαγωγή τοῦ Λεξικοῦ καὶ συμπλήρωμα. Τὰ γλωσσάρια ἄρχονται, ὡς ἐλέχθη ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος μ. Χ. καὶ ἔχουσιν ὡς θάσιν κυρίως τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς.

Τούτου ἕνεκα ἐπεβάλλετο νὰ γνωρίζωμεν τὴν ἀξίαν τῶν πηγῶν τούτων: πρόκειται θεβαίως περὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν κατωνομασμένων φυτῶν, ὅπερ εἶναι τὸ πρῶτον ἔργον ἐν τῇ βοτανικῇ. Τοιαύτης ἀσφαλούς τεθείσης θάσεως, καὶ ἀποδειχθέντος τίνες τῶν ἀρχαίων Βοτανικῶν ἐγνώριζον τὰ φυτὰ, ἅπερ περιγράφουσι ἐξ αὐτοψίας, προχωροῦμεν ἐν τῷδε τῷ ἔργῳ ἡμῶν, περαιτέρω ἐξετάζομεν ποία ἢ ἔκτασις τῶν βοτανικῶν γνώσεων τῶν ἀρχαίων καὶ πῶς προσεκτῶντο ταύτας (βοτανικοὶ κῆποι, μουσεῖα, περιοδεῖαι). Πόσα φυτὰ ὑπῆρχον γνωστὰ εἰς ἕκαστον συγγραφέα, καὶ κατὰ ποῖον σύστημα εἶναι κατατεταγμένα. Πῶς δὲ εἶχον κατορθώσει οἱ ἀρχαῖοι νὰ καταστήσωσι δημῶδη τὴν ἐπιστήμην, καὶ νὰ γνωρίζῃ ἕκαστος τὴν πρακτικὴν τῶν φυτῶν χρῆσιν ἐν τῇ βιοτεχνίᾳ καὶ βιολογίᾳ; ἐπὶ παραδείγματι ὁ ἀρχαῖος λαμβάνων ὡς τροφήν τὸ λάχανον ἐγνώριζε συγχρόνως, ὅτι τοῦτο ἔχει παρὰ τῇ θρεπτικῇ καὶ ἰαματικῇ δυνάμειν. διὰ τοῦτο βλέπομεν καὶ παρὰ τῷ Θεοφράστῳ, ἀλλὰ κυρίως παρὰ τῷ Διοσκορίδῃ, ὅτι ἕκαστον φυτὸν περιγράφεται διττῶς ὡς τε φάρμακον καὶ ὡς τροφή, ἔχομεν δὲ ἀπειραρίθμους πραγματείας «Περὶ τροφῆς δυνάμεων». Οὕτως εἶχε περιορισθῇ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις εἰς τὸ ἐλάχιστον ἡ χρῆσις φαρμάκων, γνωστοῦ ὄντος «ὅτι ὁ τῆς φαρμακοποιίας ὄρος ἐστὶ τῆς θρεπτικῆς καὶ προ-



σθητικής τῶν σωμάτων δυνάμεως ἐναντίωσις», καὶ εἶχεν ἔκτοτε καθιερωθῆ, ὡς ὄρος ἀσφαλῆς τῆς ὑγείας, ἡ δίαιτα καὶ ἡ φυσικοθεραπεία. Περαιτέρω ἐξετάζομεν τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν θεωριῶν ἐν τῷ βίῳ, ὅπερ παρ' ἡμῖν ἔπραξε μόνον ὁ μακ. Λάνδερερ καὶ ἐν μέρει ὁ Χελδράιχ ὁ μὲν διὰ τῶν «Ἀναλέκτων τῶν ὠφελίμων γνώσεων», ὁ δὲ ἐν τισι πραγματείαις χάριν τῶν πολλῶν γεγραμμέναις. Ἰδίᾳ εἰς τοῦτο ἀνεδείχθη ἀσυναγώνιστος ὁ ἀείμνηστος Παναγιώτης Γεννάδιος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ κ. Σ. Χασιώτης. 2) Περὶ τοιαῦτά που περιστρέφεται ἡ 2α πραγματεία μου, ἣτις ἔχει ἔκτασιν 15 περίπου τυπογραφικῶν φύλλων εἰς 8ον.

Ἐν παραρτήματι ἔχω καὶ ὑποδείγματα προδιορισμοῦ φυτῶν καὶ τῆς ἱστορικῆς καὶ γλωσσολογικῆς συνεξετάσεως τῶν συνωνύμων αὐτῶν, εἰλημμένα ἐκ τοῦ καταρτιζομένου μοι μεγάλου Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Βοτανικῆς³⁾ καὶ τῶν 15 ἐν ὄλῳ ἀπὸ φυτῶν καταγομένων ἐπιστημῶν.

3) «Καλλιεργούμενα φυτὰ καὶ κατοικίδια ζῶα ἐν τῇ μεταβάσει αὐτῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην ὑπὸ Βίκτωρος Hehn κατὰ μετὰφρασιν ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ. Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἔργον ἔπρεπε ἀπὸ πολλοῦ νὰ ἔξη μεταφρασθῆ χάριν τῶν ἀγνοοῦντων τὴν Γερμανικὴν. εἶναι ἀπαραίτητον διὰ πάντα οὐ μόνον ἐπιστήμονα, ἀλλὰ καὶ ὑπάλληλον τοῦ ὑπουργείου τῆς Γεωργίας. ἐξετάζονται τὰ σπουδαιότερα τῆς χλωρίδος (τῆς Ἑλληνικῆς κυριώτατα) καὶ Πανίδος ἱστορικῶς, βιοτεχνικῶς, βιολογικῶς, βιομηχανικῶς, κττ. δηλ. ἀπὸ πάσης ἀπόψεως· π.χ. τὰ περὶ ἐλαίας, ἀμπέλου καὶ σίτου κεφάλαια εἶναι τόσῳ ἐκτεταμένα, ὥστε ἠδύναντο νὰ ἐκδοθῶσι καὶ εἰς τεύχη. Ἐνταῦθα ἐξετάζεται τίνα ἐπίδρασιν ἐπέφερον εἰς τὸν κόσμον ἢ ἀνακάλυψις τῆς ἀμπέλου καὶ πῶς δι' αὐτῆς προήχθη ὁ πολιτισμός; τίνα ὡσαύτως ἡ ἐλαία ἐν τῇ βιολογίᾳ καὶ τῇ βιομηχανίᾳ, τίς ἢ ποσότης τούτων ἢ ποιότης καὶ αἱ ποικιλίαι; κ.τ.τ. Πολὺς δὲ λόγος γίνεται καὶ περὶ τῆς προελεύσεως τῶν ὀνομάτων

2. Π. χ. πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπαριθμοῦμεν τὴν ποικιλίαν τῶν οἴνων, σταφυλῶν, δημητριακῶν, ὄπωρῶν, ἄρτων κττ. Τὰ κεφάλαια ταῦτα ἀποσπάσας ἔπειτα ἐντεῦθεν ἐξέδωκα τῷ 1935 εἰς τὰ «Δασονομικὰ καὶ Γεωπονικὰ» συμπληρώσας π.χ. εἰς τὸ ἔργον παρ' ἀρχαίοις ἀναφέρων ἄνω τῶν 200 (σ. 120-146). Ἡ «Μελέτη» αὕτη μένει δυστυχῶς ἀνέκδοτος καὶ εἶναι ἐκ τῶν καλλιτέρων μου ἐργασιῶν.

3. Τοῦ Λεξικοῦ τούτου ἔχω ἤδη συγκεντρώσει περὶ τὰ 5 ἑκατομμύρια δελτία, ἅπερ θὰ ἀποτελέσωσι τοὺς 5 τόμους αὐτοῦ



καὶ τῆς ἐτυμολογίας αὐτῶν. 4) Τὸ βιβλίον τοῦτο θὰ ἐκδοθῆ εἰς δύο τόμους, ὁ εἰς ἔτοιμος θὰ ἀποτελῆται ἐκ 15 τυπ. φύλλων. Κατὰ ταῦτα καὶ αἱ τρεῖς αὐταὶ πραγματεῖαι θὰ φθάσωσι τὰ 50 τυπογραφικὰ φύλλα. Αἱ ἀξιώσεις μου, ἵνα παραδώσω ταῦτα εἰς τὸ ὑπουργεῖον πρὸς ἐκτύπωσιν, εἶναι 1000 δραχ. κατὰ τυπογραφικὸν καὶ 50 ἀντίτυπα ἐξ ἑκάστου.

Θὰ μοὶ ἐπιτρέψητε, κ. ὑπουργέ, νὰ νομίσω, ὅτι διὰ τῶν ἔργων μου τούτων ἐν κλάδῳ, ἔνθα οἱ φιλόλογοι παρ' ἡμῶν δὲν προσέφερον τὸν ἔρανον, προστίθεται νέον τι καὶ χρήσιμον ἐν τῇ ἐπιστῇ καὶ ὅτι ἡ ὑμετέρα ἐξοχότης δὲν θὰ θελήσῃ νὰ στερήσῃ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου τοὺς νέους βοτανικοὺς καὶ γεωπόνους, οὔτε ἐμὲ τῆς ἡδονῆς τῆς εἰς τὸ φῶς ἐμφανίσεως τῶν πονημάτων μου.

Μετὰ ἐξόχου τιμῆς καὶ ὑπολήψεως
Γέρων ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ

Β'.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
κ. ΕΛΕΥΘ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΒΟΤΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΤΕΛΕΣΘΕΝ
ΗΜΕΤΕΡΟΝ ΕΝ ΤΗ ΣΦΑΙΡΑ ΤΑΥΤΗ ΕΡΓΟΝ

Ἐν Καρραῖς τῇ 5 Ὀκτωβρίου 1930

Ἐξοχώτατε κ. Πρόεδρε,

Εἶναι γνωστὸν τοῖς πᾶσιν, ὅτι ἡ σπουδὴ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλὰ οἱ ἄνθρωποι ὡς ἐπὶ πλείστον τὰ πρὸ τῶν ποδῶν ἀφίνοντες ἐπιζητοῦσι τὰ μετέωρα : Ὁ Σωκράτης ἐθεωρήθη μέγας διότι, ὡς λέγεται, *κατεβίβασεν τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν* διὸ καὶ μετὰ τὰ Ἔργα καὶ Ἡμέρας τοῦ Ἡσιόδου πρῶτος ὁ Ξενοφῶν ἠσχολήθη εἰς πρακτικῆς φύσεως ἔργα, ἀποσυρθεὶς εἰς τὸ ἐν Ἠλείᾳ κτήμα καὶ γράψας περὶ ἵππασίας, κυνηγίου καὶ δὴ τὸν *Οἰκονομικόν*, ὅστις εἶναι τὸ ἐγκόλπιον τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ δὴ τὸ *ἐγκώμιον τῆς Γεωργίας*» ἐξ ἧς «τὰ πάντα ἔρρωται λέγει».

4. Περὶ τοῦ βιβλίου τούτου τοῦ Hehn, ὅπερ μέχρι τοῦ 1912 ἠρίθμει 11 ἐκδόσεις ἐξέδωκα ἄρθρα τινὰ εἰς τὴν «Ἑλλην. ἐπιθεώρησιν» τοῦ 1919 ὑπὸ τὸν «*Βοτανικὰ μελετήματα*», ἐκδοθέντα καὶ ἰδιαίτερος εἰς τεῦχος ἐκ σ. 24, εἰς 4ον.



Δυστυχῶς τὰ Φυτικά τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις τοσοῦτον ἐπιτυχῶς ἀνέπτυξε τὸν κύκλον πασῶν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, δὲν διεσώθησαν. Ἄλλὰ δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ἡ διδασκαλία διετυπώθη ἐν ταῖς δυοῖς συγγραφαῖς τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Θεοφράστου περὶ φυτῶν. Ἐπιτῶν Ἀλεξανδρινῶν αἰβοτανικαὶ σπουδαὶ ἔσχον τὴν μεγαλητέραν ἐπίδοσιν, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ Βουκουλικοὶ ποιηταί, καὶ δὴ ὡς πρὸς τὴν Γεωργίαν, δι' ἧς ἡ χώρα τοῦ Φαραῶ κατέστη «γῆ τῆς ἐπαγγελίας». Ἐκτοτε μάλιστα ἡ Βοτανικὴ χάριν πρακτικῶν σκοπῶν ἠνώθη μετὰ τῆς Γεωπονίας, Φαρμακολογίας καὶ Ἀλχημίας καί, ἀπὸ τοῦ Γαληνοῦ καὶ Διοσκορίδου μέχρι τοῦ Ἀετίου καὶ Αἰγινήτου, ἔχομεν πλουσίαν φιλολογίαν, ἧς τὸ ἄκρον ἄωτον περιελήφθη εἰς τὰ Γεωπονικὰ τοῦ Κασσιανοῦ Βάσσοῦ. Ἐπιμελέστερον ἔθεραπεύθη ἡ Βοτανικὴ, ὅταν ἡ Φαρμακολογία συνεδέθη μετὰ τῆς Διαιτητικῆς, καὶ αἰ ἀπὸ τῶν φυτῶν τροφαὶ ἐλαμβάνοντο καὶ ὡς φάρμακα. Πᾶσαι αἱ ἐργασίαι αὗται παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ ἡ πρακτικὴ σοφία εὐρίσκονται ἀποτεθησαυρισμέναι ἐν τοῖς Ἰατροσοφίοις, ἅπερ ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν Ἐγκυκλοπαιδείαν τῶν φυσικῶν καὶ βιολογικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ἡ φιλολογία αὕτη μένει τελείως ἀνεξηρεύνητος καὶ ἀνεκμετάλλευτος. Τὸ δὲ αἷτιον εἶναι τὸ ἀκατάληπτον τῆς γλώσσης, καὶ τὸ ἀκαθόριστον τῶν ὄρων καὶ ὀνομασιῶν, ἑλληνικῶν καὶ ξένων. Βλέπων, ὅτι καὶ περὶ τοὺς ἀρχαίους ἰατροὺς συνέβη τὸ ἴδιον, ἔνεκα τῆς γλωσσικῆς δυσκολίας, καὶ δὲν ἐγένετο ἐπιμελεστέρα ἔρευνα αὐτῶν καὶ ἐφαρμογῆ τῶν σοφῶν αὐτῶν διδασγμάτων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ἀνέλαθον ἀπὸ 20 ετίας, οὐμόνον νὰ συγκεντρώσω τὸ γλωσσικὸν τοῦτο ὑλικόν, ἦτοι τὰ ὀνόματα τῶν φυτῶν μετὰ τῶν συνωνύμων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ προσδιορίσω ἐπακριβῶς τὸ σημαίνον ἐπ' αὐτῶν φυτόν. «Ἀρχὴ γὰρ ἐπιστήμης ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις» κατὰ τὸν Ἐπίκτητον. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὰ ἀπὸ φυτῶν προϊόντα εἶναι διάφορα, καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ πολυποίκιλος, ἠναγκάσθη ἐν τῷ ἐκπονουμένῳ Λεξικῷ, Ἰστορικῆς Βοτανικῆς, νὰ περιλάβω τοὺς ὄρους, τὰς ὀνομασίας, τὰς χρήσεις, τὰς παραδόσεις καὶ περιγραφάς, καὶ παντὸς κλάδου συνδεομένου πρὸς τὴν Βοτανικὴν. Οὕτω τὸ ἡμέτερον πόνημα δύναται κατ' ἐπέκτασιν νὰ ὀνομασθῇ Λεξικὸν τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, κατὰ τὸ διάγραμμα, ὅπερ εἰς ἐκτεταμένην πραγματείαν ἀνέπτυξα πρὸ ἐτῶν (1919) ἐν τῇ «Ἑλληνικῇ ἐπιθεωρήσει». Καὶ τὸ μὲν ἔργον τοῦτο δεῖται ἔτι ἐπεξεργασίας καὶ συμπληρώσεως, ἐπὶ τοῦ πα-



ρόντος δὲ δύναμαι νὰ δώσω πρὸς ἐκτύπωσιν τὰ ἐξῆς στενωῶς πρὸς αὐτὸ σχετιζόμενα :

1) Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν φυτῶν καὶ τῆς ἀξίας τῶν πηγῶν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ Η'. αἰῶνος.

ΜΕΛΕΤΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ

Ἡ συγγραφή, ἐκ 15 περίπου τυπογραφικῶν φύλλων ἀποτελουμένη, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς εἰσαγωγή εἰς τὸ ἐν λόγῳ Λεξικόν.

2) Τὰ βοτανικὰ πολύγλωττα γλωσσάρια, ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος μέχρι τοῦ ΙΘ'. αἰῶνος, ἔκδοσις κριτικὴ ἐπὶ τῇ θάσει τῶν σωζομένων χειρογράφων. (περὶ τὰ 20 τυπ. φύλλα).

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν ταῖς πρακτικαῖς μάλιστα καὶ βιολογικαῖς ἐπιστήμαις παρουσιάζει μεγίστην μεταβολὴν καὶ ἐξέλιξιν. Ἀπὸ τῶν ἀλεξανδρινῶν ἤδη χρόνων βλέπομεν τὰ Ἰατρικὰ γλωσσάρια πρὸς ἑρμηνεῖαν ὄρων τε καὶ ὀνομάτων τοῦ Ἱπποκράτους. Ἡ ἀνάγκη αὕτη ἦν μᾶλλον ἐπιτακτικώτερα, ὅταν ξένοι λαοὶ ἐσπούδαζον τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἀνέπτυξαν ἐκ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ὀρμώμενοι καὶ ἰδίαν φιλολογίαν. αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι ὑπῆρξαν προσφιλεῖς εἰς τοὺς Ἀραβὰς καὶ Πέρσας (ἐξ ὧν ἔλαβον οἱ Τοῦρκοι), εἰς τοὺς Φράγκους ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ εἰς τοὺς Ἴταλούς. Οἱ Ἑλληνας ἐγκρατεῖς τῶν ξένων πάντοτε γλωσσῶν, εἰσῆγον πλείστας ξένας μετὰ τῶν πραγμάτων λέξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν, καὶ δὴ ἐν τοῖς Ἱατροσοφίαις. Ἐντεῦθεν παρέστη ἡ ἀνάγκη ἐν ἀρχῇ ἐκάστου αὐτῶν νὰ προτάξωσι τὴν ἑρμηνεῖαν τῶν λέξεων, ἥτοι τὸ βοτανικὸν γλωσσάριον. Ἐκ τούτων ὄντων μόνον 2—3 γνωστῶν ἢ ἐμοὶ συλλογῇ περιέχει περὶ τὰ 25.

3) Καλλιεργούμενα φυτὰ καὶ κατοικίδια ζῶα ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μεταβάσεως αὐτῶν καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην. Πραγματεία ἱστορικὴ καὶ γλωσσολογικὴ μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ (20 τυπ. φύλλα).

Τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου τούτου τοῦ διαπρεποῦς Γερμανοῦ φιλολόγου Βίκτωρ Ηεηη μαρτυροῦσιν αἱ 11 ἐκδόσεις, (ἐντὸς 30 ετίας περίπου). Οὗτος ἀπέδειξε πόσον χρήσιμος ἀποβαίνει ἡ φιλολογία εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καὶ ὅποσιν ἐπικουρίαν δύναται νὰ λαμβάνῃ ὁ βοτανικὸς ἐκ τῆς ἐργασίας τοῦ φιλολόγου.

Ἡ ὅλη δαπάνη καὶ τῶν τριῶν ἔργων θὰ εἶναι περίπου



100 χιλ. δραχμῶν ὁ δὲ συγγραφεὺς, ὅστις ἀτρύτους κόπους καὶ πολλὴν δαπάνην κατέβαλε πρὸς ὑπαρτισμὸν αὐτῶν, παραδίδωσι ταῦτα πρὸς ἐκμετάλλευσιν εἰς τὸ Κράτος ἀπαιτῶν ὡς ἀμοιβὴν μόνον 1000 δραχ. κατὰ τυπογρ. φύλλον. Κολακεύομαι νὰ πιστεύσω, ὅτι ἡ ταπεινὴ μου ἐργασία θέλει συντελέσει, ὥστε νὰ ἀνοιχθῶσι νέοι ὀρίζοντες εἰς τὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπιστημῶν, καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γεωπονίας καὶ Γεωργίας θέλει εἰσρεύσει νέον φῶς ἐκ τῆς σοφίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπερ θὰ καθადείξῃ ὁποῖος πλοῦτος κρύπτεται ἐν τοῖς ἀθανάτοις αὐτῶν συγγράμμασιν. Διὰ τοῦτο πέποιθα ἀκραδάντως, ὅτι ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης, ἥτις τοσοῦτον ἀξιεπαίνως μεριμνᾷ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τῆς γῆς προϊόντων καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου, θέλει ἐκτιμῆσει δεόντως τοὺς ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἔθνους κόπους μου, καὶ δὲν θέλει φεισθῆ μικρᾶς δαπάνης, ὥστε οἱ καρποὶ τούτων καταστῶσιν προσιτοὶ εἰς τοὺς φιλομαθεῖς Ἕλληνας καὶ καλοὺς πατριώτας.

Ὁ πρωτοεπιστάτης
τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω
ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΛΑΣ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ

Ὁ μακαρὶτης Βενιζέλος ἐπισκεψάμενος τὸν ἱερὸν τόπον κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1930 μοὶ ἐζήτησε νὰ γνωρίσω αὐτῷ ποῖα συγγράμματα ἐπιθυμῶ νὰ μοὶ ἐκδώσῃ ἡ Κυβέρνησις. Τότε προτιμήσας τὰ Βοτανικὰ μου ἀπέστειλα τὸ ὑπόμνημα τοῦτο. Μοὶ ἀπήντησε προθύμως, ὅτι διέταξε τὸ ἐθνικὸν τυπογραφεῖον διὰ τὴν ἔκδοσιν αὐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ ἔτος ἡ Κυβέρνησις τοῦ Βενιζέλου παρητήθη καὶ μόλις τὸ 1935 ὑπουργοῦντος τῆς Γεωργίας τοῦ κ. Ἄντ. Μπενάκη ἐξεδόθη ἡ «Δασονομικὰ καὶ Γεωπονικὰ πάλαι τε καὶ νῦν...» Ἀθηναίον, σ. 266. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐπηνέθη ὑπὸ πάντων καὶ πᾶσα Κυβέρνησις ἐφαίνετο πρόθυμος διὰ νὰ μὲ ὑποστηρίξῃ. Οὕτως εἶδε τὸ φῶς ἡ Ἱστορικὴ Βιβλιογραφία μου, ἥτις εἶναι ἅμα καὶ Ἱστορία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς δύο ὀγκώδεις τόμους (1500 σελ. σχεδόν) τῷ 1938—1942.

